

100 година од рођења
Александра Солжењицина (1918-2008)

Тања Појовић

АЛЕКСАНДАР СОЛЖЕЊИЦИН И ЕТИКА ПАМЋЕЊА

Стогодишњица од рођења и деценија од смрти Александра Солжењицина (1918-2008) погодан је тренутак да се запитамо зашто он још увек представља савест Русије и читавога света? Зашто је у недавној анкети *Њујорк ѿајмс* проглашен за једну од сто најутицајнијих личности XX века, као први међу десет изабраних из његове друге половине? Зашто га је Соломон Волков означио парадигматичном и пресудном фигуром руске културе XX века, уз Лава Толстоја и Максима Горког, а Ана Ахматова назвала Лучоношом?

Као по некој вишој промисли, Солжењицин на овај свет долази тачно месец дана после завршетка Првог светског рата – 11. децембра 1918. године. У Русији, која је тада већ део нове државе, совјетске и социјалистичке, све је изгледало другачије. Родио се као посмрче у Кисловодску, месту познатом по Љермонтовљевом *Јунаку нашеј доба*. Отац Исакиј, а не Исаиј, како је погрешно записано у пишчевим личним документима, преживео је голготу Великог рата и онда бизарно умро, неких три-четири месеца после женидбе, од случајног рањавања у лову и тровања крви. Прво сећање на које се Сања, како су га звали, враћа у готово свим интервјуима, потиче негде из 1920, у Ростову на Дону, где се преселио с мајком, код њених родитеља. Он је са дедом у цркви Светог Пантелејмона, на литургији. У храм одједном бучно упадају чекисти, улазе у олтар и реквизирају „драгоцености“. Деда, Захарије Шчербак (ухапшен 1930, преминуо на

робији 1932) диже унука на рамена да што боље види и запамти. Тај завет да се сећа и сведочи суштински ће одредити његово стваралачко и етичко биће. Када после пола века буде примао Нобелову награду за књижевност, Сложењицин ће изговорити: „Хтео сам да будем памћење народа којег је задесила невоља.“

Биографи даље бележе да је Солжењицин већ са једанаест година прочитао *Раји и мир*, а са петнаест почео да припрема свеске својих сабраних дела. Упркос рано израженој уметничкој самосвести и дубокој вери у списатељски позив, шестанестогодишњи младић се 1936, по успешном окончању средње школе, уписује на физичко-математички факултет у Ростову. Та одлука у много чему одређује његову војну и робијашку судбину. Знања из математике и технике одвешће га током Другог светског рата у артиљерију. А у Гулагу, заједно са другим затвореницима - инжењерима, физичарима и математичарима, биће укључен у државна испитивања атомског наоружања.

Пре почетка новог рата у Европи, Солжењицин успева да заврши факултет, да се ожени и запосли као наставник математике у једној ростовској школи. Тада вероватно уобличава и замисао дела *Август 1914* скупљајући по архивима документа и сведочанства о Првом светском рату, из чега ће много година касније израсти романсирана хроника Русије XX века, данас позната под називом *Црвени њочак*. Непосредно пред нацистичку инвазију на Совјетски Савез, он се као ванредни студент уписује и на уметничко-филозофски Факултет у Москви, али га „точак историје“ како је сам волео да каже, одводи на неки сасвим други пут. Солжењицин је мобилисан октобра 1941, и као војника шаљу га на разне фронтове, од Стаљинграда 1942, па све до Источне Пруске 1944. Током 1943, у једном од ратних подухвата, среће се са школским другом Николајем Коком Виткјевичем. Њихови дуги разговори о историји, политици и ратној стратегији настављају се, по растанку, кроз војну преписку због које ће после годину и по дана обојица бити ухапшени. Невешто прикривајући имена совјетског врховног војсковође и његових сарадника, они су у писмима расправљали о много чему - земљорадњи, индустријализацији и привреди, стратегији вођења рата, будућности Совјетског Савеза, и то, како истичу, искључиво са становишта марксизма и лењинизма, које је актуелна власт изневерила. Посебно их узнемирава однос државе према сељацима и уништавање пољопривредне производње, као и немилосредно жртвовање становништва у рату, у којем

је пут до победе водио преко гомиле лешева руских цивила и војника. Био је осуђен, како сам каже за „погрешно мишљење“ и у неку руку се није осећао невино оптуженим: као да је већ био привикнут на то да је нормално затварати неистомишљенике.

Крај рата Александар Солжењицин је дочекао на робији, будући да је ухапшен 9. фебруара 1945. у Источној Прусској, одакле га возом шаљу до Москве. Сам себе послушно одводи са Кијевске железничке станице на Лубјанку, у истражни затвор, где се данас, иронијом судбине, налази Музеј Гулага основан његовом заслугом, пошто чекисти који га прате не познају Москву. Све оно што затим следи, испитивање и малтретирање, пресуда, промена идентитета у слово и број, *Щ* – 232 (као да је јунак Замјатиновог романа *Ми*, робија), пребацивање из једног логора у други, изнуривање радом, разна искушења и понижења добиће своје сведочанство у једном од најупечатљивијих и најснажнијих литеарних опуса друге половине XX века. Већ 1946. он почиње да „пише“ сећањем: сваки дан испочетка понављајући замишљене и запамћене стихове песама и поема „Песма о Бутирском затвору“, „Машта затвореника“, те песничке драме *Гозба њобедника*, и још много тога. Нова невоља и искушење стижу почетком 1952, када му је дијагностикован, а затим и оперисан рак простате. После нешто мање од две године, у казахстанском изгнанству, децембра 1953, када више ни Стаљина није било међу живима, суочава се са истом дијагнозом, овог пута с метастазама. Тада му је речено да пред собом има једва три недеље живота. Пријатељство са локалним лекаром који му поклања прибор за писање, лечење зрачењем и хемотерапијом, као и напицима направљеним од казахстанских, „искуљских“ корена, победиће злоћудну болест, која ће му се враћати још два пута - 1958. и 1986. „Бог није хтео да умрем“, забележиће у познијим временима, „био сам потребан да памтим и сведочим“. Као Пушкинов *Пророк*, дописујемо ми, којем је после крвавих искушења и мука, вишња сила просветлила ум и наложила да „речима жеже срца људи“.

Своје духовно преображење Солжењицин ће одредити као *осећање њоврајика вери*, у чему је најпре препознао сопствену спремност на покајање. Почиње да трага за личном унутрашњом, онтолошком кривицом, да одгонетне разлоге за грех и пад. Уместо политичке покорности и спремности да призна како је сумњом и критиком изневерио Совјетски Савез, државу-чудовиште, он покушава да препозна где се све, када и колико огрешио о ближње, о Бога, о моралне законе. Болест тела водила га је ка *оздрављењу*

душе. С друге стране, заробљеништво је код њега, као и код већине других заточеника, пробудило самозаштитну равнодушност и дубоки фатализам, који свако прошло и будуће збивање објашњава вољом судбине. То се у првом реду односило на спољашње „случајности“, болести, познаства, премештаје, али не и на лично поступање према другоме. Управо наглашено осећање одговорности према онима који га окружују, суседима, пријатељима, ђацима, колегама, рођацима, одредиће његов рад у школи, публицистици и у књижевности. Из тога израста и јасна одлука писца да сва своја искуства мора да пренесе другима. Од тада се окреће интензивном писању, пажљиво бирајући тајна склоништа за рукописе. Дела је неретко писао на цигарет папиру, затим их савијао у ролну и складиштио у боце шампањца, а њих закопавао у подрум или шуму. У казахстанском изгнанству на таквом материјалу започиње и прве верзије романа *Одељење за рак* (1954) и *У Првом крују* (1955).

После чувеног партијског раскривања Стаљиновог терора и култа личности, 1956, Солжењицин заједно са другима бива рехабилитован. Тада му је дозвољено да се настани у Рјазању, удаљеном око 200 км од Москве, постојбини чувеног филозофа Николаја Фјодорова, који је говорио да спасење и васкрснуће предака зависи од њихових потомака. Тамо поново предаје математику и физику, станује код сељанке Матрјоне којој посвећује антологијску приповест „Матрјонино двориште“, а ту му се придружује и бивша супруга Наталија Решетовска (1919-2003).

Ни приватни живот руског писца није остао без великих потреса. Још за време рата умрла му је мајка, од које није стигао да се опрости својом вољом и непажњом. Терета кајања и гриже савести није се никада ослободио. Његова жена, с којом се задржао на одсуству за време мајчине болести, о хапшењу супруга сазнаје после неколико месеци. Једно време се дописују, али је већ 1948. она принуђена да се од њега формално разведе. Од 1952. до 1956. основала је нову породицу, решена, како је сама говорила, да се окрене „реалном животу“. Њихови односи су очигледно до краја били пуни напетости, исписани неком кривудавом линијом. Када се Солжењицин после Хрушчовљеве амнестије вратио у европски део Русије, Наталија Решетовска оставља своју пређашњу породицу и поново склапа брак са првим мужем. Неких десет година касније, пошто је Солжењицин ступио у љубавну везу са Наталијом Светловом (рођена 1939), с којом ће се касније оженити и изродити троје деце, Решетовска покушава самоубиство, а затим га низ година уцењује

разводом на који пристаје тек 1972. У међувремену пристаје да уз помоћ полиције и државног апарата учествује у клеветању и у прогонима некадашњег мужа. После 1990. и распада Совјетског Савеза објавила је више мемоарских књига посвећених Александру Солжењицину, у којима није увек била благонаклона. Између осталог пребацивала му је издају пријатеља и ближњих, на шта се и данас позивају они који оспоравају искреност и истинитост пишчевих моралних уверења и побуда.

Пресудним периодом у његовом стваралаштву може се означити 1959. година, када је после више кура хемотерапије, прве посете пушкинским местима, жестоког напада државе на Пастернака пошто му је додељена Нобелова награда за књижевност, Солжењицин почео да пише кратак роман, *Један дан у живоју зајвореника*. Рукопис је послат Александру Твардовском у часопис *Нови мир* новембра 1961, а после читања, консултација, разговора и одобрења Никите Хрушчова дозвољено је да се и објави, под данас свима добро познатим насловом *Један дан у живоју Ивана Денисовича*. Новембарска свеска *Новој мира* из 1962, била је разграбљена. Исти часопис већ јануара 1963. објављује приповести „Матрјонино двориште“ и „Случај са станице Кочетовка“. Пишчева популарност преко ноћи расте, примају га у Савез писаца, а затим предлажу за Лењинску награду. Све је, међутим, кратко трајало. Хрушчов је смењен крајем 1964, а већ од 1966. цензурише се све што Солжењицин покушава да објави. Не постоји никаква могућност да се штампају његова остала дела, у првом реду књиге *Одељење за рак* и *У првом крују*. Тиме се најављује нови, још страшнији прогон. Писац је под непрестаном присмотром полиције. У више наврата, уз претресе, одузимају му рукописе и архивску грађу. Избачен је из Савеза писаца, а у разноразним напади-ма по новинама оптужују га час да је власовац, час да је доушник. У једном трену чак покушавају да га убију убризгавањем отрова путем инјекције. Његову сарадницу, Јелисавету Вороњанску, која му је прекуцавала рукописе, мучењем су натерали да каже где су они сакривени, после чега се обесила.

Али Солжењициново име и дело одавно уважавају и изван граница његове земље. Романи и приче су му преведени на многе језике, а француски и италијански филолози и списатељи, пре свих Жорж Нива, озбиљно изучавају његово дело. Када је октобра 1970. Нобелов комитет прогласио лауреата за књижевност, мало ко је могао бити изненађен. За разлику од Бориса Пастернака, Александар Солжењицин прихвата награду, али му

је она могла бити уручена тек након безмало четири године, када су га принудили да напусти Совјетски Савез.

Данас се често заборавља да Нобелова награда за књижевност њему није била додељена за *Архийелаї Гулаї*. Први том једне од најпотреснијих сага ХХ века излази касније, крајем 1973, и то у Паризу. За то да пише хронику стаљинских логора мало ко тада зна, а једва да и полиција наслућује размере и снагу овога дела. Стога није необично што му је нетом по изласку књиге из штампе, наравно у „тамиздату“, одузето држављанство. Политбиро и ЦК, после већања у којем се не једном чуло да га треба убити, захваљујући залагању првог човека полиције Јурија Андропова, одлучује да се прогна из СССР-а. Солжењицин Русију напушта фебруара 1974. и одлази најпре у Цирих, где му се убрзо придружује и жена Наталија Дмитријејвна са тројицом заједничких синова – Јермолајем (1970), Игњатом (1972) и Степаном (1973), и њеним Дмитријем (1962-1994), којег је и он посинио.

Док Солжењицин на Западу добија многобројна признања и почасне докторате, држи низ предавања у Стокхолму, Америчком конгресу, на Харварду и Колумбији, у Принстону и Оксфорду, у родној земљи се свим силама труде да избришу из сећања његово име и униште све његове радове, цепајући, између осталог странице часописа где је објављивао. Његова дела се упркос свему и штампају и читају на руском у тамиздату и самиздату, али и у многим преводима. Како сам записује у *Архийелаї Гулаї*: „Истина излази на мегдан са Злом, а Реч побивља немост Лажи и Страх.“

Треба рећи да је и с друге стране гвоздене завесе руски писац говорио и поступао по сопственој савести, често оштро критикујући савремени либерализам и потрошачко друштво. Релативно брзо се повукао у самоћу, те од 1977. живи са породицом на свом имању у Кевендишу, у држави Вермонт, чији пејзаж неодроживо подсећа на руски север. Поред тога што се посвећује завршавању многих започетих и замишљених остварења, Солжењицин узима живо учешће у активностима локалне заједнице, где се здруженим снагама решавају проблеми свакодневице – од поправљања и изградње путева до земљорадње и снабдевања тржница.

У домовину се враћа тек 1994, иако је пре тога и рехабилитован и објављиван, а враћено му је и држављанство. Својом одлуком авионом слеће прво у Магадан, један од главних тописа совјетских логора на Далеком истоку, близу Камчатке. Затим путује чувеним возом Владивосток – Москва, од маја до краја јула,

После двадесетогодишњег изгнанства, Солжењин креће на путовање по Русији, Владивосток 1994.

кад га на престоничкој Јарославској железничкој станици дочекују хиљаде људи и уз државничке почести. Солжењин, међутим, и даље не жели да стане на било чију страну, па 1998. одбија да од Јељцина и тадашње власти прими орден Андреје Првозваног, сматрајући да су они уништили Русију приватизацијом (или „прихватизацијом“ како се с иронијом говорило), да су одговорни за стварање нове класе тајкуна, која се нимало не разликује од совјетских апаратчика. Поред тога, постсовјетска Русија, сматра он, разорила је армију ратом у Чеченији, а раздвајањем Русије од Украјине и Белорусије допринела распаду словенског бића. Треба рећи да је доцније прихватио посету председника који је наследио Бориса Јељцина. Пошто 2000. године преузима власт, Александру Солжењинину дословце на поклоњење долази Владимир Путин (то ће поновити и 2007), што је свакако био преседан не само у руској, већ и у светској историји – да се владар поклатио писцу, а не обрнуто. Помињемо и то да је славном руском нобеловцу 2004. године додељен орден Светог Саве првог степена од Српске православне цркве, између осталог и због његове гласне и доследне побуне против НАТО бомбардовања Србије 1999.

Овај свет Александар Солжењин напушта крајем августа 2008. године. Пишчева заоставштина и сав приход од публикација слили су се у Фонд Солжењин, који је у почетку помагао прогоњенима и изгнанима, да би током времена прерастао у једну од најважнијих културних институција Русије. Овај Фонд, на чијем је данас челу Наталија Солжењина, финансира публикације, научна истраживања и разне уметничке пројекте, објављује сабрана дела Александра Солжењина и додељује награду са његовим именом.

* * *

Још за пишчева живота уобличава се својеврсни *мит* о Солжењину, у чијем стварању учествују многи писци и дисиденти, руска андерграунд сцена и западни медији, али и представници совјетске власти, те немали број његових противника. У свом роману *Москва 2042* (1986) Владимир Војнович кроз лик Сима Симича Карнавалова, исмева дакако и самог писца, али много више култ светитеља и патриоте који се око њега плео. Занимљиво је да се и сам Солжењин смејао овој нимало наивној сатири.

На Западу је од самог почетка Солжењин представљао знамење репресије над уметницима у СССР после Хрушчова: био је обележје једног суровог доба. Соломон Волков, у изванредној *Историји руске културе XX века* (2008), примећује да је Нобелов комитет дуго своје одлуке доносио под тешким теретом неправде због недодељивања награде Лаву Толстоју. Отуда су сви потоњи лауреати, попут Буњина, Пастернака или Солжењина, препознати као следбеници Толстоја, чије се дело и делање управљало према хришћанским вредностима. У образложењу Нобеловог комитета стоји да се награда за књижевност 1970. додељује „Александру Солжењину за моралну снагу, у чему он непоколебљиво наставља дуготрајну традицију руске литературе“.

Вера у пророчку улогу писца и друштвену моћ мислећих људи, која од XVIII века добија на нарочитом значају, пресудно је одредила цивилизацијски културни ток европске, па и америчке традиције. Политичка, морална и стваралачка делатност Александра Солжењина несумњиво говори томе у прилог. Он међу првима проговара о логорима и црвеном терору, устаје против гушења Прашког пролећа, стаје у заштиту свих прогоњених и мучених, и истовремено беспристрасно указује на пошести

модерног доба. У том смислу посебно се издваја отворено писмо упућено совјетској власти, 5. 09. 1973, у којем се дословце говори о „Горсокаку цивилизације“. Сложеници јасно предвиђа кризу савремене цивилизације у разним доменима, а пре свега геополитичку, економску и енергетску катастрофу. Прогрес човечанства постигнут техничким открићима и коришћењем природних ресурса он назива „мачем с две оштрице“. Све то, можда олакшава живот свакодневице, али уједно уништава природу и човеково биће. Земља има ограничене залихе нафте, гаса и угља, и оне ће се кад-тад истрошити. „Градите цивилизацију на другим основама!“ – захтева он у писму совјетским властима. „Групе научника које сам помињао спровеле су компјутерски предрачун према различитим варијантама економског развоја – све варијанте су се показале као безнадежне, наговештавајући катастрофалну пропаст човечанства између 2020. и 2070. године уколико се оно не одрекне економског напретка. Ти предрачуни имали су у виду пет главних чинилаца: бројност становништва, ограниченост природних ресурса, одустајање од пољопривредне производње, индустријализацију и загађење средине.“

Писац је друга влада. Он се, за разлику од политичара и банкара који владају државама, понаша у складу са моралним начелима, а не према принципима интереса и профита. У средишту његових вредности лежи разумевање и саосећање, а не разумни егоизам какав су проповедали Чернишевски и Доброљубов, или карикатурални јунаци Достојевског, Лужин или Липутин. Најважније је *не живети у лажи!* Писац мора да буде предводник народа у побуну против власти, онај који позива на непокорност идеологијама и одупирање тзв. „напредним идејама“ које проповедају „економски прогрес“.

За разлику од Толстоја који је сматрао да се насиљу треба супротставити ненасиљем или трпљењем, Солжењин верује у отпор. Човек мора да се суочи са злом, да му се супротстави истином и снагом воље, и да победу над злом слави памћењем, колективним сећањем, а не личном осветом. То је пут правде и истине, утрт још у античкој филозофији и књижевности.

У свом говору поводом примања Нобелове награде, Солжењин исписује оно што је давно смишљао „у леденим логорским ноћима“. Као библијски пророк или Христов апостол, он подсећа на моћ Речи која ствара свет, на Логос који чува сећање. „Реч је оно што се заједно са човеком мења, као и она граница између добра и зла, која постоји у у сваком појединачном бићу,

али и у свакој држави, у сваком времену.“ Књижевност је сама по себи *чудо*, она је кадра да предвиди нужност догађаја, да их сажме и пренесе; она не израста само из личног, субјективног искуства, већ у много већој мери она се рађа из искуства других, изнова будући у ономе ко слуша, пише или чита саосећање и разумевање. Прогрес не лежи у разумном егоизму или крајњем индивидуализму, већ у поимању другог и личном преумљењу. У том погледу, важно је превладати и искуство нације, и створити нову светску књижевност, која мора бити заснована на узајамности, односно на преношењу колективног искуства своје нације другим народима, и истовременом усвајању туђих искустава. Још је важније преносити лична искуства с поколења на поколење, стално обнављати везе између предака и потомака и чувати памћење сопственог наслеђа. Треба одбацити сујету свакодневице, веру у једнократно задовољство „овде и сада“. Комфор и удобност не гарантују срећу, како то не једном исписује Достојејски. Писце презиру они који верују искључиво у моћ материјалног и снагу присиле. А писац се, насупрот томе, управља не према себи и не за себе, јер то води ка употреби насиља и његовом оправдању по којем насиље и сила могу све, а правда не може ништа. Насиље је исто што и лаж. Насиље нема чиме другим да се прикрије или оправда до ли самим лажима, а ни лаж не може да опстане без насиља. Једноставан корак обичног храброг човека је да не учествује у лажима, да не подржава лаж. То се посебно односи на писце и уметнике, јер управо они морају да победе лаж, или да цитирамо дословно: „једино уметност својом снагом може да победи лаж“.

Остварење ових стваралачких идеала најпре препознајемо у *Архипелагу Гулагу*, књизи необичне форме, која трага за уметничким изразом крајње неуметничког садржаја – истраге о систему совјетских логора. „Посвећујем је свима којима живот би кратак да би ово могли испричати. И нека ми опросте што све не видех, што се свега не сетих, што све не одгонетнух“ – пише на њеној првој страници.

Тротомна логорска хроника, данас уврштена у руску средњошколску лектуру, писана је читаву деценију (1958-1968). У Русији је званично и без цензуре објављена тек 1990. године. Она обухвата период 1918-1956. и сведочанства 257 логораша, „невидљивих помагача“, као и лично искуство аутора. Приповедачка позиција обједињује више замишљених инстанци – ја/ми који се сећамо, и ви/они који читате, „ми“ се исповедамо и сведочимо, а „ви“ сте душевни савезници сведока.

И средишњи лик је колективно лице. Солжењицин покушава да понуди типичан профил затвореника, али је типологија ликова, као и у сваком великом нарративу, врло разноврсна. У Гулаг су слати сви, противници режима или они који сметају својим пореклом и ставом, „бели“ и „бивши“, „буржуји“ и „кулаци“. Посебно место припада интелектуалцима, научницима и уметницима, лекарима и инжењерима, свештенству и војницима, Јеврејима и муслиманима. Ту су и робијаши-повратници, деца „народних непријатеља“; а после Другог светског рата њима се прикључују Немци, ратни заробљеници, власовци, домаћи издајници, емигранти и многи случајни пролазници.

Структура и сиже склопљени су тако да детаљно прате сам процес хапшења, ислеђивања и мучења. Затим следи суђење, као некада у мартирологијама, а онда и сам боравак на робији, попут искушења у пустињи. Крај је отворен и нуди вишеструке могућности: смрт, изгнанство, повратак на слободу или поново у исти пакао.

Простор Гулага почива на миту, па је и његова симболика и традиционална. Архипелаг је измишљена земља, *terra incognita*, онострано простор зла, Дантеов и Солжењицинов *јрви круј*. У том разуђеном простору, нејединственем и неповезаном, као уосталом и у сваком другом митском простору, не влада друштвена заједница, нема ни договора ни уговора. Сила је у рукама богова, а њој се супротстављају изузетни јунаци.

С тим је повезано и кретање јунака кроз архетипски простор: он плови по *Архийелају*, с острва на острво, и то а брођење је праћено бурама и олујама, као да је реч о путнику Нојеве барке, Одисеју или Енеји, како је о томе упечатљиво писао Жорж Нива. Чамац Гулага каткад подсећа на Харонов, који плови по реци Смрти. Његовим кормилом управља гнев, али не гнев Бога, *Dies irae*, већ *јнев власџи*, која се понаша као да је Бог. Њој недостаје осећање правичности, познавање етике и саосећања. Зато се овде и одвија свргнуће човека у поноре хада. У тој „мрачној шуми“ он не среће звери, као некад Данте, већ људе налик њему самом, који су понекад страшнији од свих паклених чудовишта, Хомерових Киклопа или Сциле и Харибде.

Сакралност троделног *Архийелаја*, осим склопом и бројем, појачана је евокацијама обредних и религиозних жанрова, попут хагиографије, мартирологије или исповести, чији су главни јунаци „обични“ светитељи савременог доба, попут Павела Флоренског или Дмитрија Лихачова. *Архийелај Гулај* се може назвати и својеврсном енциклопедијом тамнице, живе смрти, „првом књижевном и

свеобухватном енциклопедијом руске стварности после Пушкиновог *Евѣнија Оњеина*“, како то запажа Андреј Ранчин.

Када је реч о теми, у средиште *Архийелаја Гулаја*, као у грчкој трагедији, постављена су питања о суштини правде и истине. Робијашко искуство неког води до душевног преображаја, а неког пак не. Избор појединца и колектива овде, међутим, није постављен између царства земаљског и царства небеског, већ између царства лажи и царства истине. Мистика и митологија насиља може се савладати само вером у личну правичност.

Логорска проза отвара и питање о томе да ли се о робији може писати без личног искуства? Тумачи Солжењициновог стваралаштва често су указивали на пређашње литерарно наслеђе, *Зайисе из мрѣивој дома* Ф. М. Достојевског, *Васкрсење* Л. Толстоја, и посебно на Чеховљев путопис *Осѣрво Сахалин*, разматрајући тим поводом могућне интертекстуалне везе, али и проблем личног искуства. Да ли је нужно робијати да би се писало о затворима? И да ли заточеништво и искушења која из тога следе омогућавају писцу да се издигне не као осветник и честољубац, већ као праведник? Пред читаоцем се такође неминовно рађа недоумица о томе како би се сам понашао да су га задесиле сличне невоље.

Отуда Солжењицинов подухват сведока и изузетног, готово митског јунака, који попут Булгаковљевог Јешуе Ха Ноцри „истину казује лако“ и успева да се одупре „највећем човековом пороку, *кукавичлуку*“, те да проговори о злу и насиљу - душевно ослобађа не само њега, већ и друге, мање храбре страдалнике. Или, како је то забележио Лав Тимофејев, „његово дело ми је помогло да избришем унутрашњу цензуру“.

Архийелај Гулај је означио почетак нове врсте документарне прозе, прозе „страве и ужаса“ која ослобађа страха, која верује у творачку и моралну снагу Речи и Истине. У истој вери, а може се рећи и сличној поетици, написана је код нас и вишетомна историја Голго отока Драгослава Михаиловића. Као да је Бранко Миљковић имао пред собом подвиг обојице када је написао:

*Суѣра ће сиѣурно и кукавице моћи
оно шѣо данас моју само храбри и ѣрави
који су у ѣросѣору између нас и ноћи
нашли дивне разлоје друѣачије љубави.*

(Реч изговорена 11.12. 2018. на Свечаној академији у САНУ, посвећеној 100-годишњици Александра Солжењицина)